

Sonja Wölkowa: Gregoriusowe kěrlušowe knížki a jich pozicija mjez najstaršimi hornjoserbskimi rěčnymi pomnikami. Serbski institut: Budyšin 2007 (= Mały rjad Serbskeho instituta; 10), 80 s.

Sprístupnjenje tekstow a wuwědomjenje jich rěčnych přiznamjenjow je bytostny zakład historiskeho rěčespyta a zmóžnja wid na wuwice rěče a jeje dialektow. Po Jordanu (1884) a Schuster-Sewcu (1967:34–39) wuda w léće 2007 Sonja Wölkowa wospjet tekst stareje kěrlušoweje zběrki. Woprawnjeny je rozsud, rěčny pomnik k třecemu razej wozjewić, hłownje přez dvě wobstejnosći. Na jednej stronje je to nowy wid na rěčne charakteristika teksta. Na druhej stronje čita Wölkowa přirunujo z dalšimi rukopisnymi spěwarskimi tójšto městnow hinak hač dotalnaj editoraj. Z pomocu komparacije so jej nimo toho poradzi, tež połštwórta strony wopřijacy džěl rukopisa wučitać, kotryž njebě so dotal wozjewił, dokelž je papjera na potrjechenych městnach sylnje wobškodžena.

Recensowana edicija ma wobjim 80 stron a je wušła jako džesaty zwjazk Małego rjada Serbskeho instituta. Struktura knihi je sčehowaca: Krótkemu předslowu přizamknje so třidželne wědomostne wobjednanje teksta (1. Tekstowe stawizny [str. 5 sć.], 2. Titlowa strona a přirjadowanje teksta [str. 7–13], 3. Rěčna charakteristika Gregoriusoweho rukopisa [str. 14–36]). Wuslědki přepytowanja zjmaja so na str. 37 (serbsce) a 38 sć. (němsce). Po zapisu literatury a žórłow (str. 40–43) wozjewja so wšelake dawki (str. 44–49). Na str. 50–61 wotčišći so rukopis Gregoriusa w transliteraciji a transkripciji, čemuž přizamknje so faksimile pomnika (str. 62–80).

Wotrězk *Tekstowe stawizny* předstaja dónt rukopisa a staw jeho edicije po wotkryću přez H. Jordana 1884 jako wobstatk wjetšeje zběrki z hewak delnjoserbskimi a němskimi tekstami. Bliše identifikowanje tehdyšeho wobsedźerja rukopisa, bura S. ze Smogorjowa, njebě móžne, tež puć hornjoserbskeho teksta do mjenowaneje zběrki njehodže so zwěsćić (str. 5, nóžka 1). Awtorka skedźbnja na zachowanej listaj Hórnik na Jordana z léta 1884, w kotrymajž so tehdyša edicija rukopisa wobjednawa.

Wotrězk kónči z informacijemi wo tuchwilnym přebytku a stawje rukopisa. Dokładnje dokumentuja so měry pomnika (20 stron formata 16 cm x 10,5 cm) a informacije wo grafice spisa. W rukopisu wužiwanaj pismje, lačonske a němske, interpretujetej so (str. 6) přeswědčiwje jako (kontekstowej) wariantce jednoho pisarja.

We wotrězku *Titlowa strona a přirjadowanje teksta* spyta Wölkowa tekst dokładnje datować a móžneho awtora identifikować. Najprjedy wobmjezuja so móžne léta na 1590 do 1594. Za to kombinuja so informacije (wobškodženeje) titloweje strony z nje-kompletnej lětoličbu 159 (poslednja cyfra faluje) a wěnowanjom Gregoriusej Leisentritej z biografiskimi datami (mjenowany Leisentrit wumrě 1594). Zdobom skedźbnja awtorka na to, zo móhl dypk na wotrěbjenej kromje strony po džewjatce (mylnje pisa so „po pjatce“ – str. 7) fragment pobrachowaceje cyfry być. Z móžnych cyfrow 0–4 ma awtorka, hladajo na poziciju a formu dypka, trójku za najbóle prawdžepodobnu a datuje rukopis (wuraznje hypotetisce) na 1593. W tajkim padže by rukopis Gregoriusa po Budysej přisaze druhi najstarši znaty hornjoserbski tekst był a zdobom najstarši znaty wobšěrniši zwisowacy hornjoserbski tekst.

Dale wěnuje so Wölkowa problematice spisarja rukopisa. Wotpowědne městno na titlnej stronje je wobškodžene, tak zo jednozmyslna identifikacija móžna njeje. Z relevantnych lisćinow katolskich duchownych zwěsći awtorka jako potencialneho spisarja Georgiusa Brennera, kotryž bě runočasnje z Leisentritom kanonik w Budyšinje.

W slědowacym rozestaja so Wölkowa z prašenjom, do kotreje přeložowarskeje tradicije tekst sluša. Pochad kěrlušow (štyri z nich su z pjera Luthera) njeje při tym za nju najwážniši kriterij. Wona skedźbnja na to, zo so we wobjednawanym času ewangel-

ske kěrluše husto adaptowachu a do katolskich zběrkow přejimowachu a zo jewja so někotre z kěrlušow Gregoriusa tež w staršich katolskich¹ zběrkach.

Po tym přiwobroći so Wölkowa prašenju za bjezposřednej předlohu Gregoriusa, při čimž pase so apodiktskich wuprajenjow. Skedźbnja na to, zo njemóže Mollerowa wersija być předloha za Gregoriusowy přeložk kěrluša *Christus der uns selig macht* (z toho wuchadža Siatkowska 1999). Wosebitu bliskosć sydow z Gregoriusowych kěrlušow pak zwěsći Wölkowa z wotpowědnymi tekstami w němskich spěwarskich Valentina Babsta (1545), za móžny wuchadžišćowy tekst kěrluša *Also heilig ist der Tag* ma wona wersiju Spangenberg (1545).

W nawopačnej perspektiwje pokaza Wölkowa, zo skutkowaše Gregoriusowy přeložk jako předloha dalšich hornjoserbskich spěwarskich. Tabulka 1 na str. 11 wotkryje, zo jewja so najwjeteše podobnosće w ewangelskich rukopisnych Bartskich spěwarskich. Tola tež w Blunjanskim rukopisu (1675), pola Swětlika (1696) a w pozdžišich kěrlušowych zběrkach jewi so jasny wliw Gregoriusoweho přeložka. Zjimajo zwěsći Wölkowa njeprětorhnjenu přeložowarsku tradiciju, kotraž saha zdžěla wot časa reformacije hač do 17. a samo 18. lětstotka (str. 13).

Najwobšěrniši džěl předležaceho spisa je wotrězk *Rěčna charakteristika Gregoriusoweho rukopisa*. W nim podawa so přeni króć nadrobna rěčna analiza teksta. Awtorka přirunuje rěč Gregoriusa na jednej stronje z džensnišim stawom hornjoserbsčiny, na druhej stronje z dalšimi rěčnymi pomnikami 16. a 17. lětstotka. Při tym móže so wona tež na njedawno zaso wotkryte resp. spřistupnjene rěčne pomniki kaž Cichoriusowy rukopis z lěta 1663 (Šewc 2006), Bartske a Lubijske kěrlušowe rukopisy (Wölkowa/Šěn 2001) zložowac.

Na str. 15–18 předstaja so Gregoriusowa ortografija, zwěsći so wěšta systematika, kotraž so we wjacorych dypkach wot spisow rowjenkow Warichiusa (1595) a Martinija (1627) wotchila. Awtorka podawa lisćinu pismikow a grafemowych kombinacijow, kotrež wotpowěduja pola Gregoriusa džensnišim grafemam (str. 15 sc.). Sčěhuja wobkedźbowanja, nastupace wosebje diakritiku, woznamjenjenje palatalnosće a rozeznawanje jednotliwych wokalow. Jako kedźbyhódne wuzběhuje Wölkowa nimo toho, zo rozeznawa spisar grafisce poměrnje konsekwentnje njespěwne [s], [š] a spěwne [z], [ž]. Kedźbliwje pokazuje awtorka pojednanja na móžnosć, zo móhlo nimale konsekwentne pisanje *d/d'* na městnje džensnišeho *dž* pola Gregoriusa zachowane wurjekowanje bjez spirantiskeho elementa wotblyšćowac (str. 17 sc.). Skedźbnja pak na to, zo wopisuje so dotal w literaturje spirantizacija **d'* a **t'* jako proces 12./13. lětstotka, zo namakaja pak so zapisy z *d* a *t* w městnych a swójbných mjenach tež hišće pozdžišo. Do diskusije móhlo so dodać, zo eksistuja za kontinuanty **t'* w teksće jeniče zapisy, kotrež pokazuja na wurjekowanje ze spirantiskim elementom. Interpretacija zapisow *d/d'* jako wotblyšć wurjekowanja bjez spirantiskeho podžěla by sej potajkim rozdžělna a wot so njewotwisne wuwice **t'* a **d'* w narěči Gregoriusa žadała.

Za historisku dialektologiju zajimawe je slědowace dopóznaće Wölkoweje: Přepytujo zapisy kontinuantow **č* a **t'* zwěsći wona tendencu grafiskeho rozeznawanja, kotraž móhla na to pokazowac, zo so *č* a *ć* w narěči Gregoriusa (a snano tež Cichoriusa) powšitkownje hišće rozdžělnje wurjekowašej.

Na str. 18–30 předstajeja so fonetiske a morfologiskeje wosebitosće Gregoriusoweho teksta. Separatne wobjednanje dialektalnje njewjazanych hornjoserbskich ar-

¹ Wölkowa pokazuje zdobom na to, zo je zapřijeće *katolski* hladajo na čas wudaća staršich spěwarskich (Michael Vehe – 1531, J. Leisentrit – 1567) problematiske (str. 9).

chaizmow (str. 18–23) a dialektalnje wjazanych přiznamjenjow (str. 23–30) wopokaza so při tym jako zbožowna inowacija w sorabistiskej literaturje. Jako powšitkowny, za cyły hornjoserbski teritorij plaćacy rěčny staw 16. a wulki džěl 17. lětstotka wopisuje Wölkowa na polu fonetiki mj. dr. zachowane *a* mjez palatalnymaj konsonantomaj, nje-přewjedženu labiowelarizaciju *y/e* a zachowane spirantiske wurjekowanje *ch* na spočatku morfema. Zarjadowanje palatalneho *w* mjez wokalomaj do dialektalnje njewjazanych archaizmow (str. 20) pak žada sej dokładniše přepytowanje. Wölkowa zwěsći, zo je wone pola Gregoriusa zwjetša zachowane, štož přitřechi powšitkownje wězo tež za druge stare hornjoserbske teksty. Zajimawe pak je, zo jewi so přechod *w > j* pola Gregoriusa runje w kóncowce dat. sg. mask. (2x *-ej*, 1x *-ewi < *-ovi*). Za tutu poziciju wobswědčuja rěčne pomniki po zdaću, zo přesadži so změna *w > j* w (sewjero)zapadnych narěčach zašo dyžli dale na wuchod. Zažnymaj dokładomaj pola Gregoriusa přidruži so powšitkownje přesadžena forma *-ej* pola Cichoriusa (1663) a w Swětlikowym přeložku Biblije, mjeztym zo přewažuje na př. pola Frencla (1670) hišće *-ewi*.

Jako powšitkownje w staršej hornjoserbskej literaturje rozšěrjene, pola Gregoriusa dokładžene morfologiske archaizmy naliča so mj. dr. gen. pl. z nulowej kóncowku (typ *wjele slow*), najskerje zachowana kóncowka lok. sg. něhdyšeje *jo*-deklinacije tež zwonka leksema ‘polo’ (typ *na njebi*), krótke formy personalnych a posesiwnych pronomow (typ *mu* ‘jemu’), nominalne formy adjektiwu atd.

Pod nadpismom *Dialektalnje wjazane wosebitosće rukopisa* zjima Wölkowa za rěčnogeografiske přiřadowanje pomnika relewantne zjawy. Přiřunanje z dalšimi rěčnymi pomnikami wujewi we fonetiskim a morfologiskim wobłuku na jednej stronje jasny rozdžěl k tekstomaj Warichiusa (1595) a Martinija (1627), na drugej stronje pak relativnje wysoki podžěl přezjednosće z tekstami, kotrež pochadzeja ze (sewjero)zapadneho džěla hornjoserbskeho rěčneho teritorija. Tak ma pola Gregoriusa **ě* (a **bje*) prawidlownje kontinuant *-e*, *y* a *e* so konsekwentnje rozeznawatej, skupina *sc* njeasimiluje so prawdžepodobnje na *sc*, skupina **tr* kontinuuje so najskerje jako njespěwna postalweolarna afrikata. Zhromadnosć z rěču Cichoriusa, ale rozdžěl porno tamnym dotal znatym hornjoserbskim rěčnym pomnikam je změna *e > o* w pasiwym participije (typ *chwalony*), nastupajo změnu *e > o* (str. 26) njekryje so rěč Gregoriusa ze žanym z dialektow, kotrež móžachu so za Serbski rěčny atlas hišće kartografować.

Jako historisko-dialektologisce relewantne morfologiske přiznamjenja rěče Gregoriusa naliči Wölkowa mj. dr. nimale zasadne wustupowanje kóncowki *-e* w gen. sg. a nom./ak. pl. fem. z mjechkim zdónkom (typ: *te myše*) město kóncowki *-i* něhdyšeje *i*-deklinacije² (typ: *te myši*), instr. sg. werbalnych substantiwow na *-im* (typ: *ze skakanim*), rozeznawanje instr. a lok. sg. mask./neutr. adjektiwow a pronomow (*-im* vs. *-em*, *-om*), komparatiwy adwerbow na *-ej* (typ: *dalej*) atd.

W scěhowacym wotrězku *Dalše rěčne wosebitosće* (str. 30 sc.) zjima Wölkowa wjacore drobne wobkedžbowanja, mj. dr. zo njewustupuje w spisu Gregoriusa (z jeničkim wuwzacóm) na spočatku słowa *w* před konsonantom a zo so (njewokalizowana) prepozicija *w* zasadnje njepisa. Přislušny komentar: „pokazuje to na konsekwentne bilabialne wurjekowanje zwuka [w]“, pak je trochu zamylnje formulowany. Wězo su dokumentowane poměry indic za to, zo wurjekowaše so *w* powšitkownje bilabialnje, nje-

² Hižo ze zarjadowanjom tuteje problematiki do wobłuka morfologije dokumentuje Wölkowa, zo nima dotal rozšěrjenu interpretaciju, zo kontinuuje w staršim pismowstwje ewangelskeje proweniency dosć rozšěrjeny typ (*pola teje*) *myši*, (*te*) *wjesolosći* zasadnje kóncowku **-ě* něhdyšeje *ja*-deklinacije, za jeničku móžnu.

pisanje wotpowědneho grafema w naspomnjenych pozicijach pak skerje signalizuje, zo so w nich w scyła njerealizowaše. W samsnym wotrězku pokaza Wölkowa na to, zo móhlo so w grafiskim systemje Gregoriusa snano hišće etymologiske sandhi wotblyšćować a tak něhdy šěršu plaćiwosć tutoho archaizma tež na hornjoserbskim rěčnym teritoriju dokumentować.

We wobłuku syntaktiskich wosebitosćow wobjednawaneho rukopisa naspomni Wölkowa hłownje zachowany genitiv negacije. Zdobom skedźbnja na staršu genitiwnu rekciju někotrych werbow a pokazuje na to, zo jewi so werb *modlić* jónu tež transitiwnje (str. 31).

Jedna z přičin toho, zo njeje so tekst w zašłosći wot sorabistiskich rěčespytnikow wotpowědnje wobkedźbował, móhla być dotal powšitkownje připóznata hipoteza, zo jedna so wo synlje z delnjoserbsčinu změšanu rěč. Šewc (1967:34) wuchadźa z toho, zo bě spisar Delnjoserb resp. zo měješe delnjoserbsku předlohu. We wotrězku *Prašenje delnjoserbskich a čěskich wliwow* (str. 32 sc.) zastupuje Wölkowa w tendency hinaše měnjenje. Při tym wuchadźa ze swojeje rěčneje analyzy Gregoriusoweho teksta a z komparacije z tamnymi rěčnymi pomnikami. Přesvědčiwje pokazuje, zo jedna so pola pozdatnych delnjoserbskich rěčnych přiznamjenjow zwjetša wo archaizmy, kotrež běchu tež na hornjoserbskim rěčnym teritoriju rozšěrjene. Někotre zjawy, kotrež plaćachu dotal jako delnjoserbske elementy, wotpadnu prosće přez hinaše – a prawděpodobniše – čitanje. W dotalnymaj edicijomaj so jewjace *lafchke* wopokaza so jako regularne *cafchke* ‘čežke’, štož kryje so z paralelnymi tekstami w druhich zběrkach. Tež interpretacija formy *Satanowj* jako ak. sg. mask. posesiwneho adjektiva (*Satanowj hneú* ‘Satanowy hněw’) bóle přesvědči dyžli dotalne wukładowanje jako dat. sg. substantiwa *Satan*. Hdyž pisa Wölkowa zjima: „Na tajkej bazy so po mojim měnjenju horjeka mjenowana hipoteza wo ds. spisarju abo ds. předloze dźeržeć njehodźi“ (str. 33), drje dyrbi so jej přihłosować. Njedowujasnjene wostanje wšak prašenje změny *e > o* w pasiwym participje (typ *chwalony*). Tu zwurazni Wölkowa, zo je delnjoserbski wliw móžne wujasnjenje, skedźbnja pak na to, zo njejsu tajke formy po cyłym delnjoserbskim teritoriju rozšěrjene a zo wustupuje mjenowany typ w dalším hornjoserbskim teksće (Cichorius 1663) regularnje. Je tuž móžno, zo sahachu tajke formy něhdy tež do někotrych hornjoserbskich narěčow, zo móhlo so potajkim wo zhromadnu inowaciju někotrych delnjo- a (historiskich) hornjoserbskich narěčow jednać.

W samsnym wotrězku skedźbnja Wölkowa na móžny čěski wliw při formje *Kifselo*, naliči pak zdobom dwaj dokładaj za *kisel-* město *kisal-* we lačonsko-serbskim słowniku Swětlíka z lěta 1721.

Na kóncu swojich rěčespytnych rozważowanjow prezentuje Wölkowa komentowanu wuběrkowu lisćinu leksiki Gregoriusoweho rukopisa (str. 34–36), wobsahowacu 23 leksemow, kotrež w džensnišej hornjoserbsčinje njewustupuja, maja modifikowany woznam abo maja porno džensnišim formam fonetiske wosebitosće. Po tučnje čišćanym hesle a podaću woznama w normowanej synchronej hornjoserbsčinje sčěhujdu dokłady z teksta. Přizamknu so dalše informacije, na př. wo dokładach samsneho leksema w dalších hornjo- abo delnjoserbskich tekstach, wo dotalnym leksikografiskim registrowanju resp. wo dialektalnym přiřadowanju słowow. Tak njenastanje na třoch stronach jenož komprimowany přehlad leksikaliskich wosebitosćow Gregoriusa, ale za dalše historisko-rěčespytné slědženja nimoměry praktiski komparaciski grat. Zapřijeće hakle njedawno (znowa)wotkrytych rěčnych pomnikow do přirunowskeho korpusa rozšěrja a wudospołnja na wjacorych městnach informacije dotal eksistowacych historisce orientowanych sorabistiskich słownikow a monografijow.

Zjeći wědomostneho rozjimanja w hornjoserbšćinje (str. 37) a němčinje (str. 38 sc.) so trochu rozeznawatej. Serbski tekst ma skerje charakter dosłowa, kotrež zjima wuslědki analyzy pod aspektom lokalizowanja bazisoweho dialekta. Wölkowa wuzběhnje wuznam a hódnotu Gregoriusoweho teksta jako pomnika zapadnišeho hornjoserbskeho rěčneho teritorija. W trochu wobšěrnišim němskim zjeću předstajeja so wuslědki přewjedzeneje analyzy nadrobnišo, štož je bjezdweła dobra pomoc tym, kotřiž njemóža rěčneje barjery dla cyłe rozjimanje recipować.

Po wobšěrnym zapisu literatury a žórłow sčěhuja jako dodawki naspomnjenej listaj Hórnik a Jordana a přirunowanja wšelakich tekstowych wersijow wubranych kěrlušow w tabelariskej formje. Slěduje swědomita a wědomostnje eksaktna edicija rukopisa w transliterěrowanej a transkribowanej formje. Wobaj přepisaj prezentujetaj so w dwustolpikowej tabulce. W nózkach k transliteraciji (lěwy stolpik) skedźbnja Wölkowa na hinaše čitanja w dotalnymaj edicijomaj, na hubjenu čitajomnosć, přešmórnanja a podobne zjawy w teksće samym. Drobne nječitajomne resp. hubjenje čitajomne městna pisaja so w rózkatych spinkach. Scyła nječitajomne resp. falowace městna markěruja so přez trojodypk mjez rózkatymaj spinkomaj. Mjez tajkimaj steji tež wot Wölkoweje dodate čislowanje kóždjeje strony rukopisa. Prawy stolpik wobsahuje nimo ryzy transkripcije transliterěrowaneho teksta tež hypotetiske wudospołnjenja. Tute steja w rózkatych spinkach a bazuja na přirunowanju z paralelnymi tekstami w druhich serbskich rukopisach abo w potencielnej němskej předložce. W rózkatych spinkach steja tež dodawki, kotrež maja swój zakład w džensnišim prawopisu, na př. *[w]šo* (str. 50). To nastupa tež transkripciju prepozicije *w*, kotraž so pola Gregoriusa njepisa, njeje-li wokalizowana. W nózkach, kotrež počahuja so na transkripciju, podawa Wölkowa informacije k žórłu wotpowědneje hypotetiskeje rekonstrukcije abo pokazuje – zwjetša na zakładze komparacije z druhimi tekstami – na zmylki, kotrež je awtor rukopisa při zhotowjenju swojeje kompilacije po jeje měnjenju sčinił.

Hladajo na ličbu rozdžělnych čitanjow w dotalnych edicijach teksta zwjesela, zo je so Wölkowa rozsudžiła, nimo přepisow tež faksimile originala wozjewić. Přirunowanje a přepruwowanje dwělomnych pasažow je tuž poměrnje derje móžne, štož zaleži mj. dr. na tym, zo su so wobrazy barbnje publikowali a zo je so kniha na kwalitatiwnje lěpšej papjerje čišćała, hač dotalne spisy Małeho rjada Serbskeho instituta.

Recensowana publikacija přispórja bjezdweła staw wědy sorabistiskeho historiskeho rěčespyta a je tež za slědžerske wobłuki kaž kulturne a socialne stawizny hódnotna edicija. Wuzběhnyć chcył wědomostnje eksaktnu, jasnje formulowanu a tuž zrozumliwu rěč Wölkoweje a přewidne rjadowanje materiala kaž tež wuslědkow.

Fabian Kaulfürst

Literatura

- Jordan, H. 1884: *Khěrlušowe knižki Gregorija D... z lěta 1590*. W: ČMS 37, str. 166–172
- Schuster-Šewc, H. 1967: *Sorbische Sprachdenkmäler. 16.–18. Jahrhundert* (= Spisy Instituta za serbski ludospyt 31). Budyšin
- Schuster-Šewc, H. 2006: *Rukopis Jana Cichoriusa z lěta 1663. Zažne prócowanja Kulowskich měšćanow wo hornjoserbske ewangelske nabožne pismowstwo* (= Mały rjad Serbskeho instituta 9). Budyšin
- Siatkowska, E. 1999: *Dwie lužyckie pieśni pasyjne z XVI wieku na tle porównawczym*. W: Lp 46, Wosebity zešiwk „Serbšćina w zańdženosci a přitomnosći“, str. 44–51
- Wölkowa, S./Šěn, F. 2001: *Rukopisne hornjoserbske spěwarske w 17. lětstotku*. Pospyt kulturnohistoriskeje a rěčespytneje analyzy. W: Lp 48/1, str. 44–70